

UCHWAŁA

Dnia 20 października 2022 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Ewa Stefańska (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Krzysztof Wesołowski

SSN Mariusz Załucki

w postępowaniu upadłościowym A. S. prowadzącego działalność gospodarczą pod firmą „G.”

z udziałem Syndyka Masy Upadłości „G.” spółki z ograniczoną odpowiedzialnością w upadłości likwidacyjnej w C.,

po rozstrzygnięciu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 20 października 2022 r.,

zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Rejonowy w Częstochowie

postanowieniem z dnia 15 marca 2022 r., sygn. akt VIII GUp 134/19, GUz 10/21,

„1. Czy żądanie zwrotu świadczenia wydanego drugiej stronie w wykonaniu kontraktu bezskutecznego względem masy upadłości, jeżeli ogłoszono upadłość obu kontrahentów, powinno nastąpić w trybie zgłoszenia wierzytelności, czy wyłączenia z masy upadłości? W przypadku, gdyby zasadne było wyłączenie z masy upadłości:

2. Czy jest możliwe wyłączenie z masy upadłości środków pieniężnych, które nie zostały wyodrębnione przez zgromadzenie na osobnym rachunku bankowym jako pochodzące z umowy bezskutecznej z mocy prawa, ustalonej prawomocnym wyrokiem Sądu Okręgowego?

W razie pozytywnej odpowiedzi:

3. Czy jest możliwe zaspokojenie wierzyciela, któremu przysługuje żądanie o zwrot ceny uiszczonej w wykonaniu bezskutecznej czynności prawnej, ze środków pieniężnych uzyskanych wskutek sprzedaży nieruchomości zabezpieczonych rzeczowo (hipotecznie) - z pierwszeństwem przed wierzycielami hipotecznymi upadłego?”

podjął uchwałę:

Jeżeli bezskuteczność czynności prawnej dokonanej przez dłużnika powstała z mocy prawa (art. 128 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze, w brzmieniu obowiązującym przed dniem 1 stycznia 2016 r.) i wywiera skutek przed ogłoszeniem jego upadłości, to żądanie syndyka masy upadłości dłużnika zwrotu świadczenia wydane drugiej stronie w wykonaniu umowy bezskutecznej względem masy upadłości, jeżeli ogłoszono upadłość obu kontrahentów, powinno nastąpić w trybie wyłączenia z masy upadłości, o ile przedmiot świadczenia jest wyodrębniony w masie upadłości, co w przypadku środków pieniężnych oznacza wymaganie wyodrębnienia w masie upadłości na osobnym rachunku bankowym.

W przeciwnym razie właściwą drogą dochodzenia tej wierzytelności jest tryb zgłoszenia wierzytelności.

UZASADNIENIE

Rozpoznając zażalenie na postanowienie sędziego-komisarza z 2 lipca 2021 r. w przedmiocie sprzeciwu wierzyciela A.S. od listy wierzytelności zgłoszonej przez syndyka masy upadłości „G.” spółki z o.o. w C. w postępowaniu upadłościowym A. S. (prowadzącego działalność gospodarczą pod firmą „G, Sąd Rejonowy w Częstochowie dostrzegł występowanie w sprawie zagadnienia prawnego budzącego poważne wątpliwości, w związku z czym postanowieniem z 15 marca 2022 r., w trybie art. 390 § 1 w zw. z art. 397 § 3 k.p.c. i art. 229 ust. 1 p.u., przedstawił Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia następujące zagadnienia prawne:

„1. Czy żądanie zwrotu świadczenia wydane drugiej stronie w wykonaniu kontraktu bezskutecznego względem masy upadłości, jeżeli ogłoszono upadłość obu kontrahentów, powinno nastąpić w trybie zgłoszenia wierzytelności, czy wyłączenia z masy upadłości?”,

w przypadku, gdyby zasadne było wyłączenie z masy upadłości:

„2.Czy jest możliwe wyłączenie z masy upadłości środków pieniężnych, które nie zostały wyodrębnione przez zgromadzenie na osobnym rachunku bankowym jako pochodzące z umowy bezskutecznej z mocy prawa, ustalonej prawomocnym wyrokiem Sądu Okręgowego?”

w razie pozytywnej odpowiedzi:

„3. Czy jest możliwe zaspokojenie wierzyciela, któremu przysługuje żądanie o zwrot ceny uiszczonej w wykonaniu bezskutecznej czynności prawnej, ze środków pieniężnych uzyskanych wskutek sprzedaży nieruchomości zabezpieczonych rzeczowo (hipotecznie) - z pierwszeństwem przed wierzycielami hipotecznymi upadłego?”.

Uzasadniając wniosek o podjęcie przez Sąd Najwyższy powyższej uchwały, Sąd rozpoznający zażalenie na postanowienie sędziego-komisarza zauważył, że w analizowanej sprawie stan faktyczny jest szczególny. Na podstawie umowy sprzedaży „G.” II spółka z o.o. nabyła od A. S. nieruchomość w zamian za zapłatę na jego rzecz umówionej ceny. W dacie zawarcia umowy wobec żadnego z kontrahentów nie była ogłoszona upadłość. Następnie została ogłoszona upadłość „G.” spółki z o.o. Na skutek powództwa wytoczonego przez syndyka masy upadłości tej spółki, Sąd Okręgowy w Częstochowie uznał wskazaną czynność prawną za bezskuteczną wobec jej masy upadłości, a także zasądził od A. S. i jego żony G. S. na rzecz syndyka masy upadłości spółki kwotę odpowiadającą wartości przysporzenia uzyskanego przez nich od upadłej spółki. Następnie została ogłoszona upadłość A. S..

Sąd Rejonowy wskazał, że zgodnie z art. 134 ust. 1 ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze w brzmieniu obowiązującym w dacie złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości spółki „G.”, tj. przed 1 stycznia 2016 r., jeżeli czynność upadłego jest bezskuteczna z mocy prawa lub została uznana za bezskuteczną, to co wskutek tej czynności ubyło z majątku upadłego lub do niego nie weszło, podlega przekazaniu do masy upadłości, a gdy przekazanie w naturze jest niemożliwe, do masy upadłości powinna być wpłacona równowartość w pieniądzu. Wyjaśnił również, że *ratio legis* tego przepisu jest uzupełnienie masy upadłości o wskazane w nim rzeczy, w celu zaspokojenia z nich wierzycieli na

zasadach określonych w p.u.n. Nie chodzi w nim o uzupełnienie masy upadłości przez dostarczenie do niej rzeczy tego samego gatunku, a wyłącznie tych samych rzeczy, które zostały z niej wydane.

Sąd pytający zauważył, że przedmiotowa nieruchomość pozostała składnikiem masy upadłości spółki „G.”, albowiem A. S. ani jego żona G. S. nie wpłacili do masy upadłości spółki kwoty wynikającej z wyroku Sądu Okręgowego. Przy czym po ogłoszeniu upadłości A. S. nie był możliwy zwrot do masy upadłości spółki kwoty otrzymanej tytułem ceny zapłaconej za nieruchomość. Na podstawie akt sprawy VIII GUp 134/19 toczącej się w przedmiocie upadłości A. S., brak jest podstaw do przyjęcia, że upadły nadal posiada środki pieniężne uzyskane z umowy sprzedaży, co do której Sąd Okręgowy orzekł, że jest bezskuteczna z mocy prawa. Umowa sprzedaży nieruchomości została zawarta w 2012 r., kiedy A. S. prowadził działalność gospodarczą, a z orzeczenia Sądu Okręgowego wynika, że wypłata kwoty 3 260 000 zł została dokonana w latach 2009-2012. Tymczasem upadłość A. S. została ogłoszona dopiero w 2019 r.

Pierwsze zagadnienie prawne przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia dotyczy tego, czy żądanie zwrotu świadczenia wydanego drugiej stronie w wykonaniu kontraktu bezskutecznego względem masy upadłości – jeżeli ogłoszono upadłość obu kontrahentów – powinno nastąpić w trybie zgłoszenia wierzytelności, czy wyłączenia z masy upadłości.

Sąd Rejonowy zauważył, że w przypadku zgłoszenia do masy upadłości A. S. wierzytelności wynikającej z bezskutecznej umowy sprzedaży, w kwocie uiszczonej ceny za nieruchomość, obie masy upadłości są potraktowane równo i żadna z nich nie doznaje uprzywilejowania. Wierzytelności każdej z mas upadłości umieszczone są w całości na liście w postępowaniu dotyczącym drugiej z mas, we właściwej dla danego postępowania kategorii, przy czym nie przeczy temu okoliczność, że w toku postępowań upadłościowych obie wierzytelności mogą zostać zaspokojone w różnym stopniu. Sąd Rejonowy zauważył, że w przypadku przyjęcia koncepcji zgłoszenia przez syndyka masy upadłości spółki „G.” wierzytelności w postępowaniu upadłościowym A. S., nie jest możliwe zapewnienie pierwszeństwa zaspokojenia powołanej należności przed wierzytelnościami innych wierzycieli

upadłego A. S.. Względne ubóstwo masy upadłości A. S. może skutkować brakiem zaspokojenia tej wierzytelności lub zaspokojeniem jej w niewielkim stopniu.

Druga możliwość to wyłączenie z masy upadłości zgodnie z art. 70 u.p.n., który przewiduje, że składniki mienia nienależące do majątku upadłego podlegają wyłączeniu z masy upadłości. Sąd Rejonowy zauważył, że rozwiązanie to zostało przyjęte przez Sąd Najwyższy w wyroku z 11 lutego 2016 r., V CSK 321/15. W jego uzasadnieniu wyjaśniono, że: „(...) ogłoszenie upadłości beneficjenta bezskutecznej czynności nie zmienia przypisania jej przedmiotu do masy upadłości. W takiej sytuacji uzasadnia ono żądanie wyłączenia tego przedmiotu z masy upadłości beneficjenta bezskutecznej czynności, chociaż stał się on częścią jego majątku. Przy ocenie podstaw wyłączenia z masy upadłości beneficjenta bezskutecznej czynności prawnej dokonanej przez upadłego przedmiotu tej czynności (art. 70 p.u.n.) należy przyznać pierwszeństwo przypisaniu tego przedmiotu do jego masy upadłości (art. 134 ust. 1 p.u.n.), a nie temu, że przedmiot ten należy do beneficjenta i wchodziłby w skład jego masy upadłości”. Sąd Najwyższy powołał się na konieczność wyłączenia z masy upadłości beneficjenta przedmiotu uzyskanego na podstawie bezskutecznej czynności prawnej i wejścia tego przedmiotu do masy upadłości upadłego będącego drugą stroną umowy uznanej za bezskuteczną.

Sąd pytający zauważył następnie, że w analizowanej sprawie nie jest możliwe zakwalifikowanie roszczenia syndyka masy upadłości spółki „G.” wobec masy upadłości A. S. jako „innego zobowiązania masy upadłości” w rozumieniu art. 230 ust. 2 p.u. Skoro żądanie zwrotu wartości ceny sprzedaży odnosi się do masy upadłości A. S., powinny mieć zastosowanie przepisy prawa upadłościowego w brzmieniu obowiązującym po 1 stycznia 2016 r., a przed 24 marca 2020 r. Brzmienie art. 230 ust. 2 p.u. wskazuje w sposób jednoznaczny, że aby przyjąć konkretną należność za inne niż wymienione w ust. 1 zobowiązanie masy upadłości, musi ona powstać po ogłoszeniu upadłości. W analizowanej sprawie przesłanka ta nie została spełniona, albowiem umowa sprzedaży została zawarta w 2012 r. i była ona bezskuteczna z mocy prawa od samego początku (przy czym skutek ten dotyczył czynności prawnych dokonanych przed 1 stycznia 2016 r., zaś po tej dacie odpłatne czynności prawne upadłego stają się bezskuteczne wyłącznie na podstawie postanowienia sędziego-komisarza). Skoro powołane zobowiązanie

po stronie A. S. wobec syndyka masy upadłości spółki zaistniało przed ogłoszeniem upadłości A. S. (co nastąpiło w 2019 r.), nie można go uznać za inne zobowiązanie masy upadłości w rozumieniu art. 230 ust. 2 p.u.

Drugie zagadnienie przedstawione Sądowi Najwyższemu dotyczy tego, czy w przypadku, gdyby zasadne było wyłączenie z masy upadłości, jest możliwe wyłączenie z masy upadłości środków pieniężnych, które nie zostały wydzielone przez zgromadzenie na osobnym rachunku bankowym jako pochodzące z umowy, której bezskuteczność została ustalona orzeczeniem Sądu Okręgowego.

Sąd Rejonowy zauważył, iż w judykaturze Sądu Najwyższego dominuje pogląd, że „mieniem” w rozumieniu art. 70 p.u.n. są składniki majątkowe (m.in. wierzytelności i środki pieniężne, w tym już zasądzone), które są na tyle zindywidualizowane, że jest możliwe wydzielenie ich z masy upadłości (zob. postanowienie SN z 17 marca 1967 r., I CZ 146/66, wyrok SN z 10 września 2015 r., II CSK 536/14). Tymczasem po pierwsze – przedsiębiorcy zasadniczo nie przechowują uzyskanych środków pieniężnych na odrębnych dla każdej transakcji rachunkach bankowych, a po drugie – wierzyciel nie jest zainteresowany zwrotem tych samych środków pieniężnych, które przekazał w wykonaniu umowy uznanej za bezskuteczną, lecz odpowiedniej wartości wyrażonej w pieniądzu. Dlatego ścisła wykładnia pojęcia „zindywidualizowanego składnika majątkowego” odnośnie środków pieniężnych może prowadzić do uniemożliwienia zaspokojenia wierzyciela posiadającego względem drugiej strony bezskutecznego kontraktu roszczenia o zwrot środków pieniężnych uiszczonych na jego podstawie.

Sąd pytający zauważył, że gdyby przyjąć, że do masy upadłości spółki powinny wpłynąć te same środki pieniężne, które spółka „G.” (jeszcze przed ogłoszeniem jej upadłości) zapłaciła na rzecz A. S. jako wartość ceny nieruchomości, mogłoby to uniemożliwić zaspokojenie wierzycieli upadłej spółki, ponieważ kwoty uzyskane w związku z bezskuteczną umową od spółki „G.” przez A. S. nie zostały przez niego wyodrębnione na oddzielnym rachunku bankowym. Uzasadnione byłoby zatem rozważenie, czy w takiej sytuacji istnieje możliwość, analogicznie do roszczenia opartego na przepisach o skardze pauliańskiej, zaspokojenia wierzyciela - syndyka masy upadłości upadłej spółki - ze wszystkich

składników majątku A. S. wchodzących w skład jego masy upadłości, przy czym do wysokości ceny sprzedaży zapłaconej przez upadłą spółkę.

Trzecie zagadnienie przedstawione Sądowi Najwyższemu dotyczy odpowiedzi na pytanie, czy jest możliwe zaspokojenie wierzyciela, któremu przysługuje żądanie o zwrot ceny uiszczonej w wykonaniu bezskutecznej czynności prawnej, ze środków pieniężnych uzyskanych wskutek sprzedaży nieruchomości zabezpieczonych rzeczowo (hipotecznie) - z pierwszeństwem przed wierzycielami hipotecznymi upadłego.

Sąd Rejonowy wskazał, że zgodnie ze spisem inwentarza sporządzonym przez syndyka masy upadłości w postępowaniu upadłościowym A. S., do masy upadłości nie weszły jakiegolwiek środki pieniężne znajdujące się w kasie lub na rachunku bankowym. Syndyk masy upadłości A. S. sprzedał nieruchomości wchodzące w skład tej masy za cenę 6 400 000 zł, która została wpłacona na rachunek bankowy masy upadłości. Nieruchomości te były obciążone hipotekami na rzecz wierzycieli rzeczowych. Sąd pytający nie znalazł judykatów Sądu Najwyższego lub sądów powszechnych dotyczących kwestii pierwszeństwa zaspokojenia wierzycieli w sytuacji, gdy czynność prawna uznana za bezskuteczną w stosunku do masy upadłości dotyczyła nieruchomości zabezpieczonej hipoteką. Odwołując się pomocniczo do orzecznictwa odnoszącego się do bezskuteczności wynikającej z art. 527 i n. k.c., Sąd Rejonowy stwierdził, że w razie uznania za bezskuteczną wobec masy upadłości czynności prawnej w postaci zbycia nieruchomości, pozostaje w mocy obciążenie tej nieruchomości hipoteką ustanowioną po dniu dokonania tej czynności. Tym samym nieruchomość ta wchodzi do masy upadłości z obciążeniem hipoteką dopóty, dopóki nie orzeczono bezskuteczności także tego obciążenia (zob. uchwała SN z 22 stycznia 2009 r., III CZP 134/08).

Sąd pytający stwierdził, że – jak wynika z art. 345 ust. 1 p.u. – środki uzyskane ze sprzedaży składników majątkowych obciążonych hipotecznie są wykorzystywane na zaspokojenie wierzycieli zabezpieczonych w ten sposób. Prowadzi to do wniosku, że w takim przypadku należności uzyskane ze sprzedaży nieruchomości obciążonych hipotekami powinny zostać przeznaczone w pierwszej

kolejności na spłatę wierzycieli hipotecznych. Gdyby przyjąć zasadność analogicznego rozumowania w analizowanej sprawie, należałoby uznać, że roszczenie wierzyciela, tj. syndyka masy upadłości spółki „G.” wobec A. S. nie zostanie w ogóle zaspokojone albo będzie zaspokojone tylko w nieznacznym zakresie, w przypadku pozostania w masie upadłości funduszy po zaspokojeniu wierzycieli rzeczowych (hipotecznych) i pokryciu kosztów postępowania upadłościowego.

W ocenie sądu pytającego przedstawione zagadnienia prawne mają istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia przedmiotowej sprawy, albowiem należy w niej przesądzić, czy zasadne było przyjęcie przez syndyka masy upadłości spółki „G.” zgłoszenia wierzytelności jako sposobu dochodzenia wierzytelności przysługującej masie upadłości tej spółki w postaci kwoty określonej w prawomocnym wyroku Sądu Okręgowego, stanowiącej wartość zapłaconej ceny sprzedaży nieruchomości. Zdaniem Sądu Rejonowego, dalsze zagadnienia stanowią uszczegółowienie problematyki zaspokojenia wierzyciela dysponującego roszczeniem zwrotnym wobec upadłego kontrahenta, wynikającym z bezskutecznej czynności prawnej.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zagadnienie prawne przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia nie było wcześniej przedmiotem szczegółowych rozważań w orzecnictwie, co uzasadnia jego rozstrzygnięcie przez Sąd Najwyższy (art. 390 § 1 k.p.c.).

W uzasadnieniu projektu Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 24 października 1934 r. Prawo upadłościowe (Dz.U. Nr 93, poz. 834 ze zm.) wskazano, że celem postępowania upadłościowego jest zrealizowanie całego majątku dłużnika niewypłacalnego i równomierne zaspokojenie wszystkich jego nieuprzywilejowanych wierzycieli. Upadłość ma główną rację bytu tam, gdzie dłużnik zwykle ma znaczną ilość wierzycieli, więc zachodzi potrzeba zapobieżenia temu, by zostali zaspokojeni niektórzy tylko wierzyciele z uszczerbkiem dla innych, którzy „nie zdołali zaopatrzyć się na czas w tytuły egzekucyjne” (zob. Komisja Kodyfikacyjna, Podkomisja Postępowania Upadłościowego z 1935 r., z. 3; uzasadnienie projektu prawa upadłościowego na podstawie referatu prof. M. Allerhanda, s. 12). Natomiast w uzasadnieniu do projektu ustawy z 28 lutego 2003 r.

Prawo upadłościowe i naprawcze ustawodawca wskazał, że ustawa ta powinna spełniać trzy zasadnicze cele: zaspokojenie wierzycieli niewypłacalnego dłużnika (funkcja windykacyjna), niedopuszczenie do dalszych niewypłacalności (funkcja profilaktyczna), kształcenie u przedsiębiorców wzorców zachowań rzetelnego przedsiębiorcy (funkcja wychowawcza) - (zob. www.sejm.gov.pl/proc2/wykazy/ust06h97.htm). Obecnie, na skutek wejścia w życie ustawy Prawo restrukturyzacyjne i związanego z tym wyodrębnienia problematyki upadłości od zagrożenia niewypłacalnością (a więc restrukturyzacji), następuje powrót do tradycyjnej konstrukcji upadłości jako procesu ostatecznej likwidacji majątku dłużnika w celu zaspokojenia wierzycieli. Upadłość ma być rozwiązaniem ostatecznym, stosowanym w razie niepowodzenia bądź nieracjonalności działań naprawczych.

Udzielenie odpowiedzi na podstawowe pytanie Sadu Rejonowego: „Czy żądanie zwrotu świadczenia wydanego drugiej stronie w wykonaniu kontraktu bezskutecznego względem masy upadłości, jeżeli ogłoszono upadłość obu kontrahentów, powinno nastąpić w trybie zgłoszenia wierzytelności, czy wyłączenia z masy upadłości?”, wymaga analizy art. 134 i art. 70 p.u., która powinna zostać poprzedzona wyjaśnieniem skutków wyroku stwierdzającego bezskuteczność czynności prawnej na podstawie art. 128 ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze.

Ustawa Prawo upadłościowe i naprawcze z 28 lutego 2003 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 60, poz. 535) weszła w życie 1 października 2003 r. Następnie była wielokrotnie nowelizowana. Systemowe zmiany do prawa upadłościowego wprowadziła ustawa z 15 maja 2015 r., która wydzieliła z Prawa upadłościowego i naprawczego regulacje dotyczące zawierania układu i przeniosła je do ustawy Prawo Restrukturyzacyjne (Dz.U. z 2015 r., poz. 978), która weszła w życie 1 stycznia 2016 r. Ustawa ta istotnie zmieniła także dotychczasowe przepisy dotyczące stwierdzania bezskuteczności czynności prawnych dokonanych z pokrzywdzeniem wierzycieli, w tym art. 128 p.u.n. Nowelizacja ta poszerzyła zakres czynności upadłego, które są bezskuteczne *ipso iure*, rozszerzony został również katalog czynności upadłego, które mogą być uznane za bezskuteczne przez sędziego-komisarza. W szczególności odpłatne czynności upadłego, dokonane z osobami wskazanymi w art. 128 ust. 1 – 3 p.u., które przed nowelizacją były bezskuteczne

ipso iure, obecnie stają się bezskuteczne wyłącznie na podstawie postanowienia sędziego-komisarza. Tak więc obecnie prawomocne orzeczenie sędziego-komisarza ma charakter konstytutywny i wywołuje skutki w odniesieniu do postępowania upadłościowego.

Przed zmianą wynikającą z ustawy z 15 maja 2015 r., która weszła w życie 1 stycznia 2016 r., art. 128 ust. 2 w zw. z ust. 1 p.u.n. przewidywał, że czynności prawne odpłatne dokonane przez upadłego w terminie sześciu miesięcy przed dniem złożenia wniosku o ogłoszenie upadłości z małżonkiem, krewnym lub powinowatym w linii prostej, krewnym lub powinowatym w linii bocznej do drugiego stopnia włącznie albo z przysposobionym lub przysposabiającym są bezskuteczne w stosunku do masy upadłości. Przepis ten stosowało się odpowiednio do czynności upadłego, będącego spółką lub osobą prawną, dokonanej z jej współnikami, ich reprezentantami lub ich małżonkami, jak również ze spółkami powiązanymi, ich współnikami, reprezentantami lub małżonkami tych osób. W przedmiotowej sprawie A. S. i jego żona G. S. byli współnikami spółki „G.” i zawarli z tą spółką umowę sprzedaży nieruchomości. Następnie Sąd Rejonowy ogłosił upadłość spółki „G.”, zaś na skutek pozwu wniesionego przez syndyka masy upadłości upadłej spółki, prawomocnym wyrokiem z 24 października 2017 r. Sąd Okręgowy uznał wskazaną czynność prawną za bezskuteczną wobec jej masy upadłości, a także zasądził od A. S. i jego żony G. S. na rzecz syndyka masy upadłości spółki kwotę odpowiadającą wartości przysporzenia uzyskanego przez nich od upadłej spółki.

Podstawą wydania przedmiotowego wyroku był art. 128 p.u.n. w brzmieniu obowiązującym przed 1 stycznia 2016 r., więc do oceny jego skutków należy zastosować dorobek orzecznictwa i doktryny sprzed tej daty. Przyjmowano wówczas, że czynności prawne upadłego, określone w art. 128 ust. 1–3 p.u.n., były bezskuteczne w stosunku do masy upadłości z mocy samego prawa. Nie uchylało to jednak – w miarę okoliczności – potrzeby badania tej bezskuteczności w procesie, do którego mogło dojść w przypadkach, gdy kwestia bezskuteczności czynności była sporna między syndykiem masy upadłości a osobą dokonującą czynności z upadłym (zob. wyrok SN z 8 stycznia 2010 r., IV CSK 298/09, a także S. Gurgul, Prawo upadłościowe i naprawcze, Komentarz, 2013, wyd. 9, Legalis).

Powództwo o ustalenie bezskuteczności czynności upadłego z mocy samego prawa mogło zatem zostać wytoczone tylko w tych rzadkich przypadkach, w których istniał interes prawny w żądaniu ustalenia bezskuteczności czynności prawnych upadłego, w sytuacji, gdy owa bezskuteczność miała miejsce z mocy samego prawa. Natomiast wyrok wydany w takim postępowaniu miał charakter deklaratoryjny (zob. wyroki SN: z 16 kwietnia 2010 r., IV CSK 424/09, z 10 stycznia 2018 r., I CSK 184/17, a także R. Adamus, Dochodzenie roszczeń z tytułu czynności upadłego bezskutecznych z mocy prawa, MOP 2011, Nr 16, s. 862), gdyż skutek bezskuteczności powstaje z mocy samego prawa, co jasno wynikało z treści art. 128 ust. 1 p.u.n. w brzmieniu sprzed 1 stycznia 2016 r.

Skutki bezskuteczności czynności prawnej w stosunku do masy upadłości zostały uregulowane w art. 134 p.u. Przepis ten ma zastosowanie niezależnie od tego, na jakiej podstawie bezskuteczność została stwierdzona. Dotyczy on zatem zarówno: bezskuteczności z mocy prawa (art. 125, 127, 128a p.u.), bezskuteczności stwierdzonej postanowieniem sędziego-komisarza (art. 128, 129, 130, 130a p.u.), bezskuteczności stwierdzonej wyrokiem w postępowaniu wytoczonym przez syndyka (art. 527 k.c. w zw. z art. 132 p.u.), jak i bezskuteczności stwierdzonej wyrokiem na skutek powództwa wytoczonego przez wierzyciela i rozstrzygniętego, ale niewyegzekwowanego przed ogłoszeniem upadłości (zob. P. Zimmerman, Prawo upadłościowe, komentarz, 2022, komentarz do art. 134 p.u., Legalis). Artykuł 134 p.u. był kilkakrotnie nowelizowany, jednak zmiany nie dotyczyły jego ust. 2. Zgodnie z tym przepisem, świadczenie wzajemne osoby trzeciej zwraca się tej osobie, jeżeli znajduje się w masie upadłości oddzielnie od innego majątku lub o ile masa upadłości jest nim wzbogacona. Jeżeli świadczenie nie podlega zwrotowi, osoba trzecia może dochodzić wierzytelności w postępowaniu upadłościowym.

Powyższy przepis reguluje zagadnienie przekazania osobie trzeciej „świadczenia wzajemnego”, które powinno być rozumiane jako każde spełnione przez osobę trzecią świadczenie, nawet takie, które nie jest ekwiwalentne. Roszczenie o zwrot świadczenia wzajemnego przysługuje „osobie trzeciej”, jeżeli znajduje się ono w masie upadłości oddzielnie od innego majątku lub masa upadłości jest nim wzbogacona. Innymi słowy, świadczenie wzajemne podlega

zwrotowi, o ile jest zindywidualizowane w ramach masy upadłości. Będzie to dotyczyło w szczególności sytuacji, gdy przedmiot świadczenia wzajemnego jest rzecz lub prawo. Nie można wykluczyć sytuacji, w której świadczenie pieniężne jest zindywidualizowane w ramach masy upadłości, niemniej w praktyce będą to bardzo rzadkie przypadki (zob. R. Adamus, Prawo upadłościowe. Komentarz 2016, komentarz do art. 134, Legalis). Jeżeli wskutek czynności bezskutecznej jakiegoś mienie z masy upadłości wyszło lub do niej nie weszło, to powinno do masy wrócić. Powrót zasadniczo powinien nastąpić w naturze, a jeżeli jest to niemożliwe, powinna do masy być wpłacona równowartość.

W pozostałych przypadkach (jeżeli świadczenie „nie podlega zwrotowi”) roszczenie osoby trzeciej podlega zgłoszeniu do masy upadłości na zasadach ogólnych (art. 236 i n. p.u.n.). Z niemożnością zwrotu w naturze mamy do czynienia wtedy, gdy przedmiot nie znajduje się już w majątku, do którego wyszedł z majątku upadłego, gdyż został zużyty, zniszczony lub zbyty, a także gdy został połączony lub wbudowany w inne rzeczy, a więc chodzi tu zarówno o unicestwienie, jak i o każdą transformację przedmiotu zaskarżonej czynności. W takim wypadku osoba zobowiązana powinna wpłacić do masy upadłości równowartość majątku, który z masy wyszedł, lub za zgodą sędziego-komisarza uwolnić się od tego obowiązku przez wpłatę różnicy między wartością świadczoną a wartością rynkową z dnia zawarcia umowy. Jeżeli masa upadłości nie jest już wzbogacona świadczeniem wzajemnym i nie jest ono wyodrębnione, to osobie trzeciej służy prawo dochodzenia wierzytelności z tytułu tego świadczenia w drodze zgłoszenia wierzytelności. Roszczenie to podlega zaspokojeniu w kategorii drugiej (zob. P. Zimmerman, Prawo upadłościowe, komentarz, 2022, komentarz do art. 134 p.u., Legalis).

W piśmiennictwie przyjmuje się, że jeżeli z czynnością upadłego, która stała się bezskuteczna, związane było wzajemne świadczenie osoby trzeciej, powinno ono być zwrócone tej osobie, „jeżeli znajduje się w masie upadłości oddzielnie od innego majątku”, a zatem o ile może być wydzielone. To samo dotyczy sytuacji, w której masa upadłości wzbogaciła się dzięki uzyskaniu świadczenia od osoby trzeciej (zob. S. Gurgul, Prawo upadłościowe. Komentarz 2020, komentarz do art. 134, Legalis). Jednakże powołany autor odrzucił powszechnie uznawany pogląd, że

wierzytelność przysługująca osobie trzeciej z tytułu świadczenia wzajemnego, które „nie podlega zwrotowi”, może być dochodzona wyłącznie w trybie zgłoszenia wierzytelności.

Wyrażany jest również pogląd, że jedynym prawidłowym rozwiązaniem po ustaleniu wierzytelności w kategorii właściwej dla jej natury (więc według chwili jej powstania: przed lub po ogłoszeniu), byłoby jej zaspokajanie w kolejności z art. 345–346 PrUp, z uwzględnieniem „przysługującego im pierwszeństwa” nie tylko względem wierzycieli upadłego nabywcy w ogólności, ale także i w tym przypadku w szczególności do wierzycieli rzeczowo zabezpieczonych na tych składnikach (gdyż i ich obejmują określone reguły pierwszeństwa, które muszą być skonfrontowane z prawami wierzyciela pauliańskiego – a tylko w tym porządku byłoby to możliwe). Nawet bowiem w przypadku wyłączenia składnika fraudacyjnej czynności z masy upadłości nabywcy na rzecz syndyka zbywcy, syndyk musi się zmierzyć z ustanowionymi na tym składniku prawami rzeczowymi na rzecz wierzycieli nabywcy, którzy mogli je przecież uzyskać w dobrej wierze, ale i wierzycieli „swego” postępowania, którzy zabezpieczenia mogli pozyskać z pokrzywdzeniem pozostałych wierzycieli – będą one skuteczne w postępowaniu upadłościowym nabywcy z czynności fraudacyjnej, ale gdy przedmiot czynności trafi do syndyka zbywcy, ten już może je przeciw nim ubezskuteczyć, np. na zarzut w postępowaniu o ustalenie listy wierzytelności (zob. J. Pałys, Uprawniony do akcji pauliańskiej wobec masy upadłości osoby trzeciej – glosa – V CSK 13/18, MOP 2020, nr 17, s. 923).

W orzecznictwie podejście do analizowanej kwestii jest niejednolite. W wyroku z 10 stycznia 2018 r., I CSK 184/17, Sąd Najwyższy wyjaśnił, że celem unormowań zawartych w art. 127-135 p.u.n. o bezskuteczności i zaskarżaniu czynności prawnych upadłego jest ochrona wszystkich wierzycieli, a nie tylko niektórych z nich. Wskazał, że art 134 p.u.n. określa skutki faktyczne dla masy upadłości bezskuteczności czynności prawnej działanej przez dłużnika, niezależnie od tego, czy czynność ta jest bezskuteczna z mocy prawa, czy też została za taką uznana w wyniku orzeczenia sędziego-komisarza (art. 129 i 130 p.u.n.) lub sądu. Skutki te polegają na zwrocie do masy upadłości („przekazaniu do masy”) tego, co w wyniku dokonanej przez upadłego, a bezskutecznej czynności

prawnej ubyło z niej lub do niej nie weszło. Natomiast w przypadku, gdy upadły otrzymał świadczenie wzajemne od drugiej strony umowy czynności prawnej, która następnie okazała się bezskuteczną, świadczenie to podlega zwrotowi jedynie wówczas, gdy znajduje się w masie upadłości oddzielnie od innego majątku lub masa nie jest nim wzbogacona. W innym przypadku, druga strona umowy może zgłosić do masy swoje roszczenie wynikające ze spełnienia świadczenia wzajemnego, które będzie podlegało trybowi zaspokajania wierzytelności według zasad prawa upadłościowego i naprawczego.

Z kolei w wyroku z 27 marca 2019 r., V CSK 13/18, Sąd Najwyższy uznał zgłoszenie wierzytelności jako dopuszczalny sposób dochodzenia roszczenia z bezskutecznej umowy wzajemnej w postępowaniu upadłościowym przyjmując, że roszczenie wierzyciela o uznanie za bezskuteczną w stosunku do niego czynności prawnej dłużnika dokonanej z osobą trzecią (art. 527 k.c.) podlega zgłoszeniu w dotyczącym tej osoby postępowaniu upadłościowym. Uzyskanie prawomocnego wyroku stanowiącego podstawę zobowiązania masy upadłości do znoszenia egzekucji w razie wytoczenia powództwa przeciw syndykowi wymaga przeprowadzenia procesu, który toczy się w czasie, gdy syndyk dokonuje czynności przewidzianych prawem upadłościowym. Nie jest więc wykluczone, że zanim wierzyciel uzyskałby prawomocny wyrok, syndyk dokonać może podziału masy i egzekucja wyroku okaże się niemożliwa, gdyż cały majątek osoby trzeciej (upadłego) został już rozdysponowany pomiędzy innych wierzycieli upadłego. Natomiast zgłoszenie wierzytelności jaką powód ma wobec osoby trzeciej przewidzianych w art. 531 k.c., która jest już w upadłości, bezpośrednio do masy upadłości pozwala na uwzględnienie jego wierzytelności.

Nie można pominąć również stanowiska Sądu Najwyższego zawartego w wyroku z 11 lutego 2016 r., V CSK 321/15. Wyjaśniono w nim, że w razie bezskuteczności czynności prawnej upadłego w stosunku do masy jego upadłości, beneficjent tej czynności może żądać wyłączenia jej przedmiotu z masy upadłości. W uzasadnieniu Sąd Najwyższy wyjaśnił, że charakter uprawnień wynikających z bezskuteczności czynności prawnej oraz odpowiadającej mu powinności beneficjenta tej czynności budzi wątpliwości zarówno na gruncie regulacji kodeksu cywilnego dotyczącej roszczenia pauliańskiego (art. 527 i nast.k.c.), jak i na gruncie

bezskuteczności uregulowanej na potrzeby upadłości (art. 134 ust. 1 p.u.n.). Niezależnie jednak od tego, jak się te wątpliwości rozstrzyga, należy podkreślić, że chociaż nie dochodzi do unicestwienia skutków bezskutecznej czynności prawnej w sferze jurydycznej przynależności przedmiotu tej czynności do majątku jej beneficjenta, to przedmiot ten - w celu zaspokojenia egzekucyjnego - jest traktowany jako majątek - dłużnika, z możliwością przymusowej realizacji ciężącej na beneficjencie czynności powinności przekazania tego przedmiotu do masy upadłości (zob. uchwała SN z 22 lipca 2007 r., III CZP 97/07).

Sąd Najwyższy przypomniał, że bezskuteczność czynności prawnej ma taki skutek prawny, że wierzyciele upadłego mają prawo do zaspokojenia się z przedmiotu tej czynności tak, jak gdyby nie została ona w ogóle dokonana. Na potrzeby upadłości ma nastąpić swoista restytucja majątku upadłego według stanu sprzed dokonania bezskutecznej czynności prawnej, a zatem potraktowanie przedmiotu tej czynności jako objętego węzłem upadłości niezależnie od jego aktualnej przynależności do majątku beneficjenta czynności. Przedmiot bezskutecznej czynności upadłego zostaje przypisany do masy upadłości i służy zaspokojeniu jego wierzycieli. W ten sposób dochodzi do „rozejścia się” jurydycznej przynależności przedmiotu bezskutecznej czynności prawnej, pozostaje on bowiem składnikiem majątku beneficjenta czynności i jego przypisania na potrzeby upadłości, gdyż jest traktowany jako składnik tworzący masę upadłości upadłego. Wyłączeniu z masy upadłości podlegają zaś składniki mienia nienależące do upadłego (art. 70 p.u.n.). Prawo do wyłączenia z masy upadłości wyraża ideę, że zaspokojenie wierzycieli upadłego - z pewnymi zastrzeżeniami - powinno nastąpić tylko z tego majątku, który jest majątkiem upadłego. Decydujące jest to, do którego majątku dany składnik majątkowy jest przypisany. Przypisanie to należy oceniać przy uwzględnieniu celu konkretnej regulacji oraz celu upadłości, w kontekście którego rozstrzygające jest to, że chodzi o przymusowe zaspokojenie wierzycieli upadłego.

W powołanym wyroku Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że jeżeli źródłem prawa własności żądającego wyłączenia z masy upadłości jest czynność prawna bezskuteczna względem masy upadłości, to jednak - chociaż nie wpływa to na przynależność jej przedmiotu do majątku beneficjenta czynności - wyłączenie

go z masy upadłości w świetle art. 134 ust. 1 p.u.n. nie wchodzi w rachubę. Rozstrzygające jest tu to, że na potrzeby upadłości przedmiot bezskutecznej czynności prawnej przypisany zostaje do masy upadłości. Należy w związku z tym stwierdzić, że ogłoszenie upadłości beneficjenta bezskutecznej czynności nie zmienia przypisania jej przedmiotu do masy upadłości. W takiej sytuacji uzasadnia ono żądanie wyłączenia tego przedmiotu z masy upadłości beneficjenta bezskutecznej czynności, chociaż stał się on częścią jego majątku. Przy ocenie podstaw wyłączenia z masy upadłości beneficjenta bezskutecznej czynności prawnej dokonanej przez upadłego przedmiotu tej czynności (art. 70 p.u.n.) należy przyznać pierwszeństwo przypisaniu tego przedmiotu do jego masy upadłości (art. 134 ust. 1 p.u.n.), a nie temu, że przedmiot ten należy do beneficjenta i wchodziłby w skład jego masy upadłości.

W orzecznictwie utrwalony jest natomiast pogląd, że chociaż w art. 28 [obecnie: art. 70] p.u. mowa jest o wyłączeniu z masy upadłości rzeczy nie należących do upadłego, to jednak przez zwrot ten należy rozumieć wszelkie prawa, byleby tylko przedmiot wyłączenia był indywidualnie oznaczony i nadawał się do wydzielenia z masy (zob. postanowienie SN z 17 marca 1967 r., I CZ 146/66). Wyłączeniu z masy upadłości banku, na podstawie powyższego artykułu podlegają także ściągnięte przez bank kwoty wierzytelności, jeżeli kwoty te pozostają w masie upadłości i możliwe jest ich wydzielenie z tej masy (zob. uchwała SN z 20 grudnia 1994 r., III CZP 134/94). Wymóg możliwości wyodrębnienia środków pieniężnych w masie upadłości jeszcze silniej akcentowany jest w najnowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego. W wyroku z 10 września 2015 r., II CSK 536/14, wskazano, że składnikiem mienia w rozumieniu art. 70 p.u.n. może być także kwota pieniężna, która nie przysługiwała upadłemu, a w dalszym ciągu znajduje się w jego posiadaniu i możliwe jest wydzielenie jej z masy upadłości. Dochodzący wyłączenia rzeczy powinien wykazać, iż przedmiot wyłączenia jest indywidualnie oznaczony i nadaje się do wydzielenia z masy. Natomiast w wyroku z 1 grudnia 2017 r., I CSK 114/17, Sąd Najwyższy doprecyzował, że według art. 71 ust. 1 p.u.n. o wyodrębnieniu świadczenia w masie upadłości można mówić tylko wtedy, gdy wpłynie ono na odrębny rachunek bankowy. Podobne stanowisko zajmują przedstawiciele doktryny (zob. m.in. D.

Chrapoński (w:) A. J. Witosz (red.), Prawo upadłościowe. Komentarz, wyd. II, WKP 2021, komentarz do art. 70 p.u., el/Lex; P. Janda, Prawo upadłościowe. Komentarz, wyd. II, WKP 2020, komentarz do art. 70, el/Lex).

Mając na uwadze ustabilizowaną wykładnię art. 70 p.u.n., która zakłada, że przedmiot wyłączenia powinien być indywidualnie oznaczony i nadawać się do wydzielenia z masy, Sąd Najwyższy w obecnym składzie przyjął, że jeżeli bezskuteczność czynności prawnej dokonanej przez dłużnika powstała z mocy prawa (art. 128 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze, w brzmieniu obowiązującym przed dniem 1 stycznia 2016 r.) i wywiera skutek przed ogłoszeniem jego upadłości, to żądanie syndyka masy upadłości dłużnika zwrotu świadczenia wydanego drugiej stronie w wykonaniu umowy bezskutecznej względem masy upadłości, jeżeli ogłoszono upadłość obu kontrahentów, powinno nastąpić w trybie wyłączenia z masy upadłości, o ile przedmiot świadczenia jest wyodrębniony w masie upadłości, co w przypadku środków pieniężnych oznacza wymaganie wyodrębnienia w masie upadłości na osobnym rachunku bankowym. Natomiast w przeciwnym razie właściwą drogą dochodzenia tej wierzytelności jest tryb zgłoszenia wierzytelności.

Z tych względów Sąd Najwyższy podjął uchwałę jak na wstępie.

[SOP]